

Nová škola slovenská – alternatíva slovenského politického centra v Turčianskom Svätom Martine

Michal Rozenberg

ROZENBERG, Michal. New Slovak School – An Alternative to the Slovak Political Centre in Turčiansky Svätý Martin. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 55-74. Abstract: The study deals with the formation and characteristics of the press organ of the New Slovak School, namely the periodical *Slovenské noviny*, which emerged in the second half of the nineteenth century as an alternative to the conservative centre in Turčiansky Svätý Martin. The author examines the development of Slovak political thought within the broader context of the national movement, particularly through the prism of the disputes between the Old and New Schools. The study analyzes the ideological foundations of the New School's representatives, their relationship to Hungary, and their rejection of Austrian centralism, while also focusing on the figure of Ján Palárik as a key representative of the liberal current. In conclusion, attention is directed toward the significance of the first generation of Slovak intellectuals in Budapest, their efforts to establish an independent political platform, and the role of the press as a tool for institutionalizing and disseminating national and political ideas within the modernizing Habsburg monarchy.

Keywords: New Slovak School; "Slovenské noviny"; Budapest; Palárik; Bobula.

Formovanie slovenského politického myslenia v 19. storočí bolo zložitým problémom, ktorý bol naviac skomplikovaný neukončeným procesom budovania moderného národa. Jedným z prúdov slovenskej politiky 19. storočia bola Nová škola slovenská. Kým sa však budeme hlbšie venovať jej problematike, je nevyhnutné položiť si otázku o samotnom pojme „politika“, ktorý sa bezprostredne viaže na Novú školu slovenskú, ako aj na jej konkurenčný smer – Starú školu slovenskú. Za celé devätnáste storočie nemali slovenskí buditelia možnosť sa naplno zapojiť do národnej práce v inštitucionálnej oblasti, a preto sa naskytá otázka, do akej miery je pojem politika vhodný. Ak prijmeme tradičný a do istej miery aj hovorový význam tohto slova, ktorý nájdeme tiež ako encyklopedický termín, môžeme ho definovať, ako schopnosť vykonávať verejnú moc alebo činnosť vlády. Ak by sme sa však na tento termín pozreli širšie, ako ju chápal o. i. Platón, a teda ako konanie dobra, alebo realizácia spoločného dobra, podľa modernej republikánskej tradície,¹ tak nám to otvára úplne iný obraz pojmu politika, a teda zahŕňa aj dejiny politického života

¹ *Wielka Encyklopedia PWN*, Tom. 21. KACZOROWSKI, Bartłomiej (ed.). Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004, s. 319.

Slovákov v 19. storočí. Tieto kroky ako politické označuje aj Tibor Pichler, hodnotiac prostredie Novej školy slovenskej.²

V tejto súvislosti je potrebné definovať, v akej fáze budovania modernej národnej identity sa Slováci nachádzali. Ak použijeme definíciu Miroslava Hrocha, môžeme 50. a 60. roky 19. storočia označiť ako prechod z fázy „B“, t. j. národného prebudenia, do fázy „C“, t. j. masového hnutia.³ Ako autor uvádza, vo fáze „C“ sa stala mimoriadne dôležitou sieť sociálnej komunikácie, ktorá okrem prirodzenej mobility národných agitátorov pozostávala aj z tlače a ktorá sa v tomto období stala jedným zo základných nástrojov šírenia informácií.⁴ Práve tlač aj v slovenskom prostredí začala zohrávať nezanedbateľnú úlohu a stala sa faktorom, ktorý určoval šírenie myšlienok národného hnutia medzi Slovákmi. Vzhľadom na to nasledujúce úvahy, trochu prirodzene, museli sa opierať predovšetkým o analýzu oficiálneho tlačového orgánu Novej školy slovenskej, ktorým boli Slovenské noviny. Pri predbežnej úvahe by sme mohli postaviť hypotézu, ktorá je čiastočne zahrnutá v samotnom názve príspevku, a teda do akej miery prostredie Novej školy slovenskej predstavovalo alternatívu voči konzervatívnemu prostrediu sústredenému v Turčianskom Svätom Martine a do akej miery bolo len epizódou vo formovaní slovenského politického myslenia v druhej polovici 19. storočia.

Východiskom pre zodpovedanie položenej otázky je potreba nájsť moment, od ktorého môžeme hovoriť o vzniku dvoch ciest vývoja slovenského národa, neskôr nazvaných stará a nová škola slovenská. Ján Ormis považuje za prvé náznaky formovania nového prúdu v slovenskej politike list Jána Nepomuka Bobulu z roku 1863 Jánovi Mallému o potrebe okamžitého založenia nových slovenských politických novín.⁵ Len ťažko ho však možno považovať za prvý prejav rodiacej sa dichotómie v slovenskej politike. Neúspech revolúcie 1848/1849 a vznikajúce pochybnosti o orientácii slovenských národných aspirácií na Viedeň možno už považovať za prvé symptómy rozdeľovania sa inak skromnej slovenskej politickej scény. Hlavným rozdielom rodiaceho sa politického rozkolu bola otázka voľby cesty ďalšieho vývoja slovenského národného hnutia buď na základe viedenského centra, t. j. panovníka a Rakúska v širšom zmysle, čo v kontexte sklamaní, ktorému Slováci čelili po roku 1849, nebolo najvhodnejšie, alebo smerovanie k umiernennej uhorskej politike, t. j. vnútornej, vychádzajúcej z ústavy Uhorského kráľovstva prijatej v roku 1848.⁶ Samozrejme, rozdiely sa neobmedzovali len na tento problém. Zásadnou otázkou bol

² PICHLER, Tibor. *Národovci a občania (O slovenskom politickom myslení v 19. storočí)*. Bratislava : Veda, 1998, s. 87-93.

³ HROCH, Miroslav. *Powstanie małych narodów w Europie Środkowej i Południowowschodniej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, s. 101-116.

⁴ Tamže, s. 110-111.

⁵ ORMIS, Ján Vladimír. Ján Bobula. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. XI-XII, sošit 1-8, Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1934, s. 158.

⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Prínos Novej školy (1868-1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miloslav (eds.). *Studia Academica Slovaca*, roč. 41. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, s. 296.

postoj Slovákov k Rakúsku, najmä po sklamaní, s ktorým sa z jeho strany stretli. Prezentyujú protirakúsky postoj však videli smer ďalšieho vývoja už inak.⁷ Aj keď treba podotknúť, že idea *austroslavizmu*, presadzovaná F. Palackým a podporovaná mnohými Slovákami, sa po revolučných rokoch de facto zrútila, nemožno opomenúť mimoriadne významnú postavu Michala Miloslava Hodžu, ktorý sa k nej po rokoch vrátil v básni *Vieroslavín*, kde prezentoval silne servilný pohľad na Rakúsko.⁸

Orientácia na Rakúsko, vystavená pomerne vážnej skúške, tvorí základný diferenciálny bod medzi dvoma tábormi slovenskej politiky, spojený s otázkou voľby smeru ďalšieho pôsobenia na národnom poli. Hoci by sa mohlo zdať, že po roku 1849 už nebude populárne hľadať podporu u panovníka, je vidieť, ako je tento prúd stále živý, a to najmä medzi niekdajšími silne „austroslavistickými“ osobnosťami slovenského verejného života, ako bol napríklad spomínaný M. M. Hodža. Inú víziu Rakúska predstavuje prúd sústredený na myšlienku zblíženia, na demokratických princípoch, s uhorskou vládou, ktorého najvýraznejšou osobnosťou bol v tom čase Ján Palárik. Táto osobnosť sa stala hlavným ideológom nového prúdu v slovenskej politike, ktorý chcel zmeniť slovenské politické názory voči Pešti,⁹ pričom tak chcel urobiť nielen poukazovaním na konkrétne výhody, ale aj negatívnym vykresľovaním rakúskej politiky. Skôr než sa však bližšie oboznámime s Palárikovými názormi na Rakúsko, ale najmä s jeho podielom na formovaní Novej školy slovenskej a založení *Slovenských novín*, pozrime sa v krátkosti na jeho životopis. Narodil sa 27. apríla 1822 na Kysuciach v Rakovej, neďaleko Čadce. Pochádzal z pomerne chudobnej rodiny, čo neprekvapuje, keďže v danom období boli Kysuce najchudobnejším regiónom na Slovensku.¹⁰ Napriek skromným podmienkam, v ktorých vyrastal, sa mu podarilo získať vzdelanie najprv v rodnej Rakovej, potom v Žiline, Kecskeméte, Ostrihome, Bratislave a Trnave. Práve počas štúdia na trnavskom seminári sa začal bližšie zoznamovať s Hollého dielom a slovenským almanachom *Zora*. Tieto skúsenosti v ňom prebudili slovenské národné povedomie. Po vysvätení za kňaza pôsobil najprv ako kaplán na farách v Starom Tekove, Štiavnických Baniach, Pešti a následne ako farár v obci Majcichov pri Trnave.¹¹

Ján Palárik a Nová škola slovenská

Hoci sa meno Jána Palárika spája s prostredím Novej školy slovenskej, netreba zabúdať, že pôvodne bol stúpencom myšlienok Ľudovíta Štúra. Možno tvrdiť, že jeho myslenie sa pohybovalo na ceste od Štúrovej koncepcie k liberálnej ideológii Novej

⁷ Pozri GOSZCZYŃSKA, Joanna. Między panslawizmem a austroslawizmem. Koncepcje słowiańskiej wspólnoty w historiozoficznych projektach myślicieli słowackich w drugiej połowie XIX wieku. In GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.). *Wielkie spory małego narodu*. Warszawa : Dom Wydawniczy ELIPSA, 2015, s. 65-81.

⁸ Tamže, s. 77.

⁹ KOBYLÍŇSKA, Anna – FALSKI, Maciej – FILIPOWICZ, Marcin (eds.). *Obcy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*. Kraków : Libron – Filip Lohner, 2015, s. 30.

¹⁰ GAŠPARÍK, Mikuláš. *Ján Palárik a jeho boj o demokraciu slovenského národného života*. Bratislava : SAVU, 1952, s. 9.

¹¹ Tamže, s. 7.

školy. Píše to Mikuláš Gašparík v úvode svojej knihy: „*Ak sa kriticky pozeráme na štúrovskú generáciu, zbadáme, že medzi jej príslušníkmi boli zásadné rozpory v náhľadoch na problematiku politickú i literárnu, nájdeme medzi nimi krídlo konzervatívne i pokrokové. Medzi najdemokratickejších predstaviteľov tejto generácie patrí aj Ján Palárik-Beskydov.*“¹² Gašparík ďalej o Palárikovi hovorí: „*Chcel zmieriť Slovákov s Maďarmi, Poliakov s Rusmi, všetky slovanské národy navzájom (...) v náhľadoch na umenie je Palárik predstaviteľom realistického chápania umenia.*“¹³

Nielen v citovanom úryvku je Palárik hodnotený ako, dá sa povedať, zástanca demokratizácie. V krátkej brožúrke venovanej jeho osobe sa o ňom hovorí aj ako o najdemokratickejšom – čo je i jasne zdôraznené – zo štúrovej generácie, predstaviteľovi slovenského verejného života.¹⁴ Palárikovi súčasníci ho označovali aj za zástancu slobodného myslenia: „*Palárik bol naskrze liberálny muž, a ako sledoval v cirkevných záležitostiach smer liberálny, tak i v politike bol prívržencom slobodomyselnosti. Jeho program bol vlast', národ a sloboda. Tieto tri princípy za nerozlučné pokladal, a preto pri všetkom svojom účinkovaní z tohto stanoviska vychádzal.*“¹⁵

Treba však mať na pamäti, že uvedené vyhlásenie je napísané bezprostredne po Palárikovej smrti, navyše ho napísal jeho blízky spolupracovník Ján Nepomuk Bobula, a preto je presiaknuté prvkom emotívnosti, a teda zbavené plnej kritiky. Priamo ho však identifikuje ako liberálneho človeka, ktorý sa touto zásadou riadil v cirkevných i politických záležitostiach. O Palárikovi treba uviesť ešte jeden výrok, tentoraz od Poliaka Agatona Gillera, ktorý na niekoľkých desiatkach strán svojich spomienok z ciest po slovenskej krajine uverejňuje Palárikov stručný životopis. Aj keď, ako sám zdôrazňuje v úvodných slovách: „*Preto tu opíšem (...) čerpajúc podrobnosti zo životopisu, ktorý napísal známy slovenský spisovateľ J. N. Bobula, a to tým ľahšie, že v Palárikovom životopise si čitatelia zároveň urobia obraz o práci a snahách Slovákov.*“¹⁶

Zdá sa teda, že tento životopis je kópiou Bobulovej práce. Treba však vziať do úvahy, že Gillerov opis Palárikovej činnosti nemá emocionálny prvok, čo dodáva biografii dôveryhodnejší charakter. Navyše, ako sám autor uvádza, s Palárikovou dramatickou tvorbou sa zoznámil počas svojej cesty po slovenskej krajine, takže svoj opis opiera aj o vlastné čítanie Palárikových diel.

Pri priblížení postavy Palárika, najmä v kontexte formovania dvoch táborov slovenskej politiky, je potrebné jednoznačne zdôrazniť udalosť, ktorá sa stala takpovediac míľnikom v slovenskom národnom živote 19. storočia, ktorý sa navyše do veľkej miery nenaplnil, ale prispel aj k spečateniu dichotómie v slovenskej politike. Máme tu na mysli *Memorandum národa slovenského* vyhlásené 7. júna 1861 v Turčianskom Svätom

¹² Tamže. Beskydov je Palárikov pseudonym.

¹³ Tamže.

¹⁴ ĎURNÁ, Scarlett. *Priateľ ľudu – Ján Palárik (1820-1870): Životopisný medailón*. Čadca : Kysucká knižnica, 1995, s. 1.

¹⁵ BOBULA, Ján Nepomuk (ed.). *Sobrané dramatické spisy Jána Palárika (Beskydova), slavného spisovateľa slovenského*, zv. 2, Pešť : MINERVA, 1871, s. 512.

¹⁶ GILLER, Agaton. *Z podróży po kraju słowackim*. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1876, s. 114-115.

Martine. Uskutočnilo sa počas *Národného zhromaždenia* zvolaného do tohto mestečka. V kontexte našich úvah je dôležité spomenúť, že sa tu zišli významní predstavitelia slovenského národa bez ohľadu na ich osobné predstavy o ďalšom vývoji postavenia Slovákov v rámci Uhorského kráľovstva. Celé zhromaždenie a prijatie spomínaného memoranda sa odohralo na pozadí zmien z rokov 1859 – 1861, ktoré na jednej strane predstavovali pozitívne ústavné zmeny spojené s prijatím Októbrového diplomu (1860) a Februárového patentu (1861), ale aj negatívne, spojené s neúspechom slovenských kandidátov do snemu Uhorského kráľovstva vo voľbách v marci 1861. Tento neúspech sa však paradoxne stal faktickým začiatok éry slovenského parlamentarizmu.¹⁷

Slovenské politické snahy a Memorandum národa slovenského

Návrh Memoranda pripravil predovšetkým Štefan Marko Daxner, ktorý bol v tom čase jedným z hlavných predstaviteľov slovenského národného hnutia. Bol jedným z hlavných organizátorov zhromaždenia v Liptovskom Mikuláši v roku 1848 a spoluautorom tam vyhlásených *Žiadostí slovenského národa*, ako aj iniciátorom *Národného zhromaždenia v Martine*. O potrebe tohto dokumentu neboli väčšie spory. Hlavným sporným bodom bola požiadavka vytvorenia tzv. *slovenského Okolia*: „*Osobnosť nášho národníu uznať v priestore tom, ktorý ona jako súvislá nepretržená masa skutočne zaujíma, pod menom horno-uhorského slovenského Okolia, so zaokrúhlením stolic podľa národnosti*.“¹⁸

Práve tento bod hovoriaci o zriadení slovenského Okolia kritizoval o. i. aj Ján Palárik. Hoci samotný dokument podpísal, vyjadril svoj negatívny postoj k tejto požiadavke. Jeho pochybnosti boli obsiahnuté v článku uverejnenom v časopise *Priateľ školy a literatúry* s názvom *Na dorozumenie*. Najvýstižnejšie opisuje situáciu, keď hovorí o spoločnom ciele, ale o rôznych spôsoboch jeho dosiahnutia: „*Tento rozdiel náhľadov v celej svojej veľkosti zjavil sa na slovenskom národnom zhromaždení vo Sv. Martine, kde dve strany, v láske k národu síce zjednotené, ale ohľadom spôsobu, akým by sa v prítomných okolnostiach národ slovenskému najlepšie poslužilo, v ohnivej debate proti sebe postavené stáli*...“¹⁹

V citovanom článku sa Palárik dokonca snaží ospravedlniť za podpis dokumentu, s ktorým, ako možno usudzovať, v plnom rozsahu nesúhlasí, hoci treba zdôrazniť, že mu bola sympatická samotná koncepcia *Memoranda*. Priamo uvádza svoj názor na tému spomínaného *Okolia* takto: „... *požadovanie zvláštneho dištriktu slovenského, proti čomu som v národnom zhromaždení bojoval, nebolo na čas, ba národnosti našej viac škodilo, než osožilo*.“²⁰

¹⁷ PODRIMAVSKÝ, Milan. Formovanie modernej slovenskej politiky (Od jednoty k pluralite). In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan (eds.). *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava : VEDA, Historický ústav SAV, 2012, s. 59.

¹⁸ Memorandum národa slovenského k Vysokému snemu krajiny uhorskej. In BOKES, František (ed.). *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 315.

¹⁹ PALÁRIK, Ján. Na dorozumenie. In GAŠPARÍK, Mikuláš (ed.). *Za reč a práva ľudu : Kultúrno-politické články. Ján Palárik*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 76.

²⁰ Tamže, s. 78-79.

Prijatie Martinského memoranda spôsobilo v prostredí slovenských národných aktivistov skutočný rozkol, najmä preto, že menšinové krídlo, ktoré sa prikláňalo k spolupráci s Uhorskom, okamžite posunulo do úlohy opozície, čo bolo ešte znásobené rozpustením snemu Uhorského kráľovstva v auguste 1861, čím sa spolupráca s Viedňou stala v týchto reáliách vhodnejšou.²¹ O skutočnom rozdelení staroslovenskej a novoslovenskej školy v tomto období, samozrejme, ešte nemožno hovoriť. V tom čase sa jeho základy ešte len formovali, ale niet pochýb o tom, že spomínaná udalosť, t. j. prijatie Memoranda, a založenie Matice slovenskej v Martine v roku 1863 mimoriadne urýchlili vývoj slovenského národného hnutia aj v kontexte jeho rozdelenia.

Martin a Budapešť – centrá slovenských intelektuálov

Otázka spolupráce s Uhorskom, resp. s Rakúskom, ktorá bola jablkom sváru medzi oboma zoskupeniami, však nebola jedinou otázkou, ktorá vtedajšie slovenské prostredie diferencovala. Pri hlbšom pohľade na možnosti a reálne šance predstaviteľov národného hnutia sme mohli vidieť vytvorenú os Turčiansky Sv. Martin – Budapešť. Súvisí to s tým, že významná časť formujúcej sa opozície v podobe neskoršej Novej školy bola profesijne spätá s Budapešťou.²² Na druhej strane Turčiansky Sv. Martin sa stal miestom koncentrácie predstaviteľov konzervatívneho zoskupenia, plne sústredeného okolo *Memoranda národa slovenského* a neskôr Matice slovenskej. Pozrime sa v krátkosti na situáciu Slovákov v Budapešti. Ak vezmeme do úvahy základnú, relatívne smerodajnú otázku obyvateľstva, treba konštatovať, že Budapešť bola v polovici 19. storočia jedným z miest s najväčšou koncentráciou Slovákov mimo ich rodného preddunajského územia. V roku 1850 ich totiž, podľa štatistík, v Pešti žilo 4 187 a v Budíne 1 307. Tento počet rýchlo rástol, v roku 1880 dosiahol 21 847, čo predstavovalo viac ako 6 % obyvateľstva mesta, a najvyšší podiel dosiahol o desať rokov neskôr, v roku 1890, keď sa počet vyšplhal na 27 449.²³ Reálny počet bol však rozhodne vyšší, ako to uvádzajú oficiálne štatistiky. To však v tom čase nebola žiadna novinka, keďže do hlavného mesta kráľovstva prichádzali zástupcovia rôznych národností, ktoré tvorili Uhorsko,²⁴ teda Chorváti, Rumuni, Srbi a ďalší. Žili tu aj Nemci a Židia, tak ako v mnohých častiach vtedajšieho štátu.

Najčastejším dôvodom rozhodnutia odísť do hlavného mesta bol finančný. Väčšina Slovákov, ktorí prišli do Budapešti, boli jednoduchí manuálni pracovníci,

²¹ KAČÍREK, Ľuboš. *Prínos Novej školy (1868-1875)*, s. 296.

²² Pojem Budapešť tu používam v skratke na označenie vtedajších centier Budína a Pešti. Skutočná Budapešť vznikla spojením troch miest Budín (*Buda*), Starý Budín (*Óbuda*) a Pešť (*Pest*) v roku 1873. Slováci toto mesto nazývali aj Pešťbudín.

²³ KOVÁČOVÁ, Anna. Spolkový, kultúrny a cirkevný život budapeštianskych Slovákov v období dualizmu. In HRIVNÁK, Michal (ed.). *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov*. Budapešt : Etnikum Kiadó, 1998, s. 41.

²⁴ Poľština v pojmosloví nerozlišuje medzi historickým Uhorským kráľovstvom (do roku 1918) a súčasným Maďarskom, tak ako je to v slovenčine v prípade pojmu Uhorsko (uhorský). Pre oba štáty používa pojem Węgry, resp. Królestwo Węgierskie.

ktorí často nemali plne sformovanú národnú identitu. O to pozoruhodnejšie je, že značná časť z nich, prichádzajúca vo veľkom počte najmä z Liptova, Turca a Oravy,²⁵ teda z mimoriadne chudobných regiónov krajiny, sa hlásila do slovenských farností, ktoré tam už pôsobili, a následne často finančne podporovala organizácie, ktoré im pomáhali počas prvých dní na novom mieste.²⁶ Keďže zvyčajne vykonávali veľmi jednoduché práce, miestni obyvatelia ich v tom čase vnímali ako najchudobnejšiu vrstvu mesta.²⁷ Na podporu a dokonca aj na spozorovanie ich odlišnosti slúžila skutočnosť, že žijúc na predmestí, vytvárali tam úzke skupiny, ale aj to, že vďaka existencii farností a udržiavaniu duchovných tradícií často vytvárali rodiny s inými Slovákmi.²⁸

Prostredie veľkomesta, akým v tom čase Budapešť bola, napomáhalo zvykaniu si na mestský životný štýl, pomalej zmene postavenia a tiež otvorenosti novým pohľadom, ktoré veľkomesto prinášalo. Tu treba poznamenať, že to často znamenalo opustenie tradičnej slovenskej kultúry a jazyka a výchovu ďalších generácií v maďarskom duchu.²⁹ Slovenská kultúra bola totiž dosť náchylná na slovanský mýtus, ktorý, povedané slovami Marie Bobrownickej, spôsobil medzi Slovákmi veľkú spúšť. Úplne ich totiž zatlačila do provincionalizmu a na piedestál vyzdvihla folklór a ľudovú kultúru, t. j. náhrady vidieckej kultúry.³⁰ Budapešťianski Slováci tak predstavovali akýsi ventil, cez ktorý sa na slovenskú pôdu mohli dostať myšlienky transformujúceho sa západného sveta, ktoré sa vzhľadom na periférnosť slovenskej kultúry nemohli v domácom priestore náležite a pravdepodobne ani očakávané preniesť. Tak to bolo aj v prípade spomínaného liberalizmu, ktorý presadzovali stúpenci Novej školy. Tento liberalizmus musíme, samozrejme, chápať v zmysle 19. storočia.

Otázka tlačového orgánu Novej školy slovenskej

Potreba vlastného periodika, ktoré by prezentovalo program vznikajúceho hnutia, bola vnímaná dlho pred jeho skutočným vznikom. Ešte dlho pred ohlásením Martinského memoranda Palárik na stránkach časopisu *Priateľ školy a literatúry* hovoril o potrebe vlastného slovenského politického periodika. „*Postaviť sa ale vôbec musíme na stanovisko uhorské a ukázať, že tuná právo života máme a oň si neohrozene stojíme. K tomuto cieľu je nám predovšetkým a nevyhnutne potrebný nezávislý politický*

²⁵ Z Pešť-Budína dňa 1-ho júla. In *Katolícke noviny*, roč. 4, 1852, č. 27, s. 6-7.

²⁶ KAČÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850-1875*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, s. 26.

²⁷ KOVÁČOVÁ, Anna. Pešťianski Slováci v zrkadle dobových periodík. In *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 76

²⁸ Z Pešť-Budína dňa 1-ho júla. In *Katolícke noviny*, roč. 4, 1852, č. 27, s. 6-7.

²⁹ KAČÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov*, s. 38-39.

³⁰ BOROWNICKA, Maria. *Narkotyki mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*. Kraków : Tow. Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1995, s. 25.

časopis slovenský, v ktorom by sme v tej rozhodnej dobe záujmy našich slovenských krajanov v súzvuku so záujmami celej krajiny uhorskej zastávali.“³¹

Tu treba poznamenať, že časopis, o ktorom Palárik informuje v citovanej pasáži, de facto vznikol. Boli to *Pešťbudínske vedomosti*, ktoré vychádzali v Pešti. Prvé číslo spomínaného časopisu vyšlo 19. marca 1861 a priamo súviselo so spomínanými voľbami do snemu Uhorského kráľovstva. Redaktorom sa hneď na začiatku stal Ján Francisci. Obdobie do júnového vyhlásenia Memoranda možno považovať za priaznivé pre pluralitu tohto periodika. Publikoval v ňom aj Palárik v článkoch *Práva ľudu a zákony r. 1848* a *Nedôslednosť snemových zákonov z roku 1848* sa venoval téme uhorskej ústavy z roku 1848. Po Národnom zhromaždení sa tieto noviny stali predovšetkým tribúnou na prezentáciu názorov stúpencov Memoranda, t. j. neskoršej Starej školy slovenskej. Prejavilo sa to predovšetkým v odmietaní publikovať v tomto periodiku ľuďmi, ktorí otvorene, ako napríklad Palárik, stáli na strane hľadania riešenia problémov Slovákov na maďarskej strane. Neochota konzervatívneho prostredia nútila opozíciu zintenzívniť plány na založenie vlastných novín.

Pri tejto príležitosti je vhodné poznamenať, aký význam nadobudla tlač v tomto období. Krzysztof Pomian píše, že popri spolkoch, kluboch a politických stranách bola prostriedkom vertikálnej integrácie danej záujmovej skupiny.³² Prezentácia politického programu, ktorá bola zverejnená, mala aj vzhľadom na nízky náklad novín³³ väčší dosah ako Memorandum, ktoré bolo prijaté v úzkom kruhu slovenských národných dejateľov. Túto skutočnosť si uvedomovali aj predstavitelia druhého politického krídla. Tlač totiž nahrádzala literatúru v oblasti formovania a prezentácie politických a spoločenských názorov. Kým v 40. rokoch 19. storočia bola literatúra ešte inšpirátorom štúrovskej generácie, v 60. a 70. rokoch sa stala len „komentátorom“. Väčšia časť literatúry nevládala už ani udržať krok s verejným životom. Šla za ním, s väčším-menším pochopením ho komentovala, ale už iba výnimočne bola iniciátorkou činov.³⁴ Ako vyplýva z citovaného úryvku, tlač bola na tú dobu najlepším nástrojom na šírenie myšlienok a politických programov,³⁵ ako na to upozorňuje

³¹ PALÁRIK, Ján. Čo máme očakávať od konštitúcie uhorskej pre našu národnosť a čo nám teraz predovšetkým treba? In GAŠPARÍK, Mikuláš (ed.). *Za reč a práva ľudu : Kultúrno-politické články. Ján Palárik*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956 s. 32.

³² POMIAN, Krzysztof. *Európa a jej národy. Ve znamení jednoty i rôznosti*. Praha : Mladá fronta, 2001, s. 164.

³³ Náklad bol približne 400 – 600 kusov.

³⁴ ČEPAN, Oskár a kol. (eds.). *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 39.

³⁵ Noviny, samozrejme, neboli vynálezom 19. storočia. V 16. a 17. storočí bolo na poľskom tlačovom trhu približne 1 000 efemérnych novín. Väčšina z nich bola vydávaná v latinčine (prvé boli vytlačené na poľskej pôde v roku 1525 v tlačiarni Hieronyma Wietora v Krakove) alebo v nemčine, avšak práve od prvej tlače v poľštine, v roku 1557 sa tento jazyk už stal vedúcim jazykom medzi efemérnymi novinami. V roku 1845, keď v slovenskom prostredí vyšli prvé slovenské noviny politického charakteru (*Slovenské národné noviny*), bolo len v ruskom zábore a v Poľskom kráľovstve 36 titulov tlače, a ak sa pozrieme na dve najväčšie haličské mestá, Krakov a Lvov, v tom istom roku ich bolo sedem, resp. šesť. Pozri KOLASA, Władysław Marek. *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku) : naukometryczna analiza dyscypliny 1945-2009*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013, 525 s.; ŁOJEK, Jerzy (ed.). *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1976, 414 s.

redaktor, ktorým bol Ľudovít Štúr, v poznámke spomínaných slovenských novín, v ich prvom čísle: „*Rad je i nás, visloviť sa a tu k nám prichádzajú tak dávno čakanje, s tolkou túžbou (...) vizeranje Novini Národňje, Krajaňja Slovenski!*“³⁶ Tento citát korešponduje s tým, čo samotný Štúr uverejňoval niekoľko dní predtým v brožúre venovanej založeniu slovenských novín: „*Splnila sa nám veľká túžba, naša rodina dostala to, čo už dlho očakávala: budú vychádzať noviny v materinskom jazyku!*“³⁷ Treba si všimnúť aj inštitucionálny charakter tlače. Inštitúciu tu možno chápať ako združenie určitej skupiny ľudí s určitým svetonázorom, ktorí chcú „štatutárne“ existovať v konkrétnej skutočnosti. Slovenský prípad dokonca výdatne demonštruje tzv. hlad po inštitucionalizácii, ktorý sa prejavoval takmer počas celého 19., ale aj značnej časti 20. storočia. Treba zdôrazniť, že v tomto prípade máme do činenia s inštitúciami par excellence politického charakteru, ktoré poskytovali priestor pre stret rôznych konkurenčných záujmových skupín, ako ich definoval Sheldon S. Wolin,³⁸ hoci podľa názvu a predpokladov politické neboli. Ak sa pozrieme na jednotlivé aktivity nevelkého počtu slovenskej inteligencie, môžeme pozorovať ich úporné úsilie o vytvorenie istých základov inštitúcií, ako píše Pichler, v kultúrnom a politickom zmysle slova.³⁹ Samotnú otázku kodifikácie jazyka možno označiť za pokus o inštitucionalizáciu, pretože zakladateľov motivovala otázka usporiadania, a teda systematizácie existujúcej situácie.

Pri hľadaní počiatkov vzniku časopisu Novej školy slovenskej sa treba vrátiť už k spomínanému, neskoršiemu spoluzakladateľovi *Slovenských novín* Jánovi Mallému. V roku 1863 sa ho Bobula pýtal, čo s plánovaným založením časopisu. Vyplýva to z listu, ktorý Bobula napísal práve Mallému,⁴⁰ ktorý je odpoveďou na list poslaný o niečo skôr a v ktorom hovorí o potrebe založenia novín.⁴¹ Ako vyplýva z uvedených prameňov, už v roku 1863 sa vážne uvažovalo o založení tohto periodika. Ako je známe, v uvedenom roku sa to nepodarilo, ale ďalšou príležitosťou boli voľby do uhorského snemu v roku 1865. Podľa viedenského časopisu *Zukunft* sa v tomto roku mala v slovenských krajinách zorganizovať politická strana, ktorej cieľom malo byť získanie určitých ústupkov pre Slovákov, ale nie podľa prijatého *Memoranda*.⁴²

³⁶ *Slovenské národne novini*, 1845, roč. 1, č. 1.

³⁷ ŠTÚR, Ľudovít. O „Ślowackiej gazecie narodowej“ i „Orle tatrzańskim“. In JANASZEK-IVANIČKOVÁ, Halina (ed.). *Ľudovít Štúr, Výbór pism*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 173.

³⁸ WOLIN, S. Sheldon. *Politics and vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London : Princeton University Press, 1961, s. 6-7; pozri tiež NEUMANN, Sigmund. Comparative politics: A half-century appraisal. In *The Journal of Politics*, roč. 19, 1957, č. 3, s. 369-378.

³⁹ PICHLER, Tibor. Národovci alebo občania. Inštitucionalizácia ako problém. In BALLEK, Ladislav (ed.). *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 54.

⁴⁰ ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg. Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena*. Trnava : s. n., 1933, s. 241.

⁴¹ KAČÍREK, Ľuboš. Slovenské noviny (1868-1875). In PORIEZOVÁ, Miriam (ed.) *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2011, s. 55.

⁴² BOKES, František. *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861-1868*. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 51-52.

V tých časoch je ťažké hovoriť o politickej strane. Pravdepodobne išlo o iniciatívu Mallého, ktorý v tom čase žil vo Viedni, čo spomínaný časopis trochu prekrútil, keď písal o politickej strane.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie podpísané v roku 1867 a vytvorenie dualistickej monarchie spečatilo a urýchlilo promaďarskú líniu slovenského prostredia. Osobou, ktorá sa podujala na založenie, z hľadiska činnosti Novej školy mimoriadne dôležitého, tlačového orgánu, bol už citovaný Ján Nepomuk Bobula. Mimoriadne zaujímavá a na druhej strane aj záhadná postava. V čase, keď sa usiloval o založenie časopisu, mal len niečo vyše 20 rokov. Narodil sa 15. marca 1844 v liptovskej obci Dovalovo (dnes časť mesta Liptovský Hrádok). Už vo veku necelých 20 rokov, v roku 1862, vydal brožúru *Jánošík* a v rokoch 1865 – 1866 mládežnícky časopis *Junoš*. Dá sa teda povedať, že sa nepúšťal do tvorby ničoho, čím sa predtým nezaoberal. Pracoval v Pešti ako staviteľ, ale v pomerne krátkom čase sa mu podarilo dosiahnuť významné postavenie v miestnej slovenskej komunite. V roku 1863 sa zoznámil s Jozefom Pozdechom, Slovákom a majiteľom opravovne zvonov, s ktorého dcérou Marínou sa v roku 1867 oženil.⁴³ Bolo zrejmé, že len sám nebude schopný založiť periodikum. Potreboval preto spolupracovníkov, ktorých začal hľadať po návrate zo svadobnej cesty vo Francúzsku. Keď Bobula vytváral zloženie potrebné na vznik novín, myslel aj na to, že takto bude môcť vstúpiť do sveta politiky a tiež do oblasti hospodárstva, ktorá pre neho ako staviteľa bola tiež dôležitá.⁴⁴ Za zmienku stojí, že so svojou myšlienkou oslovil mnohé kruhy, nielen tie, ktoré sa otvorene hlásili k Novej škole. Rokoval aj so samotným Hurbanom a zároveň sa dohodol s Palárikom a Mallým.⁴⁵ Vo výsledku bola Bobulova voľba uvážená a prezieravá. Obrátil sa totiž na starších, skúsených národných dejateľov, ako boli už spomínaní J. Palárik a J. Mallý, ale aj D. Makovický. Vedel však, že na to, aby bol plánovaný podnik úspešný, bude potrebovať aj mladých Slovákov vychovaných v liberálnejšom duchu, ktorí by boli hnaciou silou celej iniciatívy. Potreboval teda niekoho, ako bol on sám. Preto vstúpil do rokovaní s M. Dulom, A. Pietorom či F. Slámom.⁴⁶ Je dôležité poznamenať, že de facto sa tak začala oficiálne formovať strana, ktorá získala konkrétnych členov a prostredníctvom založenia periodika aj priestor na šírenie svojich názorov. Za zmienku stojí aj to, že Bobula sa neobmedzoval len na Slovákov. Program, ktorý ešte nebol oficiálne publikovaný, poslal aj Ľudovítovi Košutovi (maď. Lajos Kossuth), vodcovi maďarského povstania z rokov 1848 – 1849, pričom ho požiadal nielen o názor, ale aj sugestívne naznačil ochotu spolupracovať. Za zmienku stojí, že Košut, ktorý bol v exile, plánoval

⁴³ Ďalšie životopisné údaje pozri v *Slovenský biografický slovník*, I. zväzok A-D. VALENTOVIČ, Štefan (ed.), Martin : Matica slovenská, 1986, s. 268-269.

⁴⁴ KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská : príspevok k problematike národnostnej otázky v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1959, s. 17-18.

⁴⁵ Tamže, s. 18.

⁴⁶ KAČÍREK, Ľuboš. *Slovenské noviny (1868-1875)*, s. 56.

vytvorenie konfederácie Uhorského kráľovstva, v ktorom sa eventuálne mohlo nájsť miesto aj pre Slovákov.⁴⁷

Ostatné prvky potrebné na začatie vydávania periodika si stále vyžadovali finančnú podporu a súhlas maďarských (uhorských) orgánov. To prvé sa podarilo dosiahnuť vďaka podpore Bobulovho svokra Jána Pozdecha, ktorý výrazne pomohol vzniku prvého periodika. Kladný súhlas s vydávaním novín prišiel z maďarskej strany pomerne rýchlo, čo okamžite vyvolalo množstvo podozrievavých pohľadov politických súperov, akoby mohlo ísť o pokus o maďarskú provokáciu s cieľom ovplyvniť názory Slovákov pomocou tých žijúcich v Pešti.⁴⁸ Niektoré aspekty, ako napríklad odmietnutie požiadavky na slovenské územie, užšiu spoluprácu s maďarskou politickou reprezentáciou či zdôrazňovanie nerozlučného zväzku Uhorského kráľovstva,⁴⁹ mohli skutočne vzbudiť určité podozrenie, ktoré však pri analýze obsahu *Slovenských novín* možno spochybníť.

Uvedené otázky sú základným prvkom, ktorý odlišuje oba okruhy (s výnimkou otázky trvalosti kráľovstva), hoci nie sú jediné. Výstižnú charakteristiku Novej školy podáva Ivan Halász, keď píše takto: „*Bobula a jeho spoločníci si riešenie politických problémov Slovákov predstavovali vo forme vyrovnania sa s maďarskou politikou. Dôsledne odmietali idealizáciu ruských pomerov a cárizmu. Budúcnosť Slovákov si predstavovali v rámci starého Uhorska, prirodzene v zreformovanej podobe.*“⁵⁰

Prostredie Novej školy totiž ako základ akceptovalo spoluprácu s Maďarmi, presnejšie, založenie národných aspirácií Slovákov na Pešti, na rozdiel od Viedne. Nepredpokladali ani narušenie integrity Uhorského kráľovstva, ktoré, ako zdôrazňovali, bolo vlastou aj pre Slovákov. To je však skrátané predstavenie politického profilu tohto zoskupenia. V skutočnosti bol problém rozdielov so Starou školou hlbší a dal by sa charakterizovať ako spor medzi maximalistickou víziou slovenských aspirácií, ktorú reprezentovalo martinské prostredie, a minimalistickou, ktorú stelesňovala Nová škola. Budapeštianske zoskupenie by sa dalo v nadväznosti na Oskara Čepana označiť aj za zástancov „practicizmu“, ktorý sa prejavoval v snahe využiť aktuálnu politickú situáciu a možnosť realizovať konkrétne a životaschopné kroky pre slovenský národ.⁵¹

Slovenské noviny ako tlačový orgán Novej školy slovenskej

Bobula tak splnil všetky podmienky potrebné na vydanie novín. Analogicky k situácii pri vzniku *Pešťbudínskych vedomostí* aj *Slovenské noviny* vo svojom prvom čísle obsahovali široký politický program vlastného hnutia, hoci samotný

⁴⁷ KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská*, s. 19-20.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ Požiadavka trvalosti kráľovstva sa objavila aj v texte memoranda z 1861.

⁵⁰ HALÁSZ, Ivan. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 141.

⁵¹ MARČOK, Viliam. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, s. 39.

obsah programu bol pripravený už skôr, a to v roku 1867.⁵² Prvé číslo *Slovenských novín* vyšlo 2. januára 1868 v Pešti. Malo štyri strany a jeho mottom sa stali tri slová umiestnené v pravom hornom rohu prvej strany: „Svornosť, Rovnosť, Voľnosť!“, napísané veľkými písmenami. Noviny vychádzali trikrát týždenne, v utorok, štvrtok a sobotu, a ich cena sa v závislosti od predplatného pohybovala od 3,1 zl.⁵³ na štyri mesiace, 6,1 zl. na pol roka a 12 zl. na celý rok. Z väčšej časti bolo jeho rozloženie, v prvom ročníku, rovnaké. Na prvej strane boli hlavné články, na druhej a tretej strane redakcia prinášala správy z krajiny, zo sveta a krátke komentáre, ako aj výsledky peštianskej a viedenskej burzy a kurzy mien. Štvrtá strana bola inzertná, zvyčajne inzerovala drobné remeselné alebo obchodné služby zvyčajne len z Pešti a jej bezprostredného okolia. Od druhého čísla sa začali objavovať aj literárne informácie zo sveta slovenskej a širšej literatúry v rámci Rakúsko-Uhorska.

Spomínaný politický program, zaradený do prvého čísla, mal názov *Odozva: K nášmu ct. Obecenstvu* a bol potvrdením toho, čo v súvislosti s profilom periodika už bolo spomenuté. Významným vrcholom hodnôt, ktoré v týchto novinách zažiarili, je nasledujúca pasáž:

„Stanovisko naše je: idea národného federalizmu uhorského; alebo inými slovami priznaná a formálnym zákonom prehlásená rovnoprávnosť všetkých národností uhorských bez porušenia integrity pri zachovaní jednoty politickej, totižto: jedného spoločného parlamentu a jedného spoločného ministerstva.“⁵⁴

Súčasťou tohto postoja je aj prvoradá hodnota, ktorou sa riadili zakladatelia Novej školy, a to federalizácia Uhorského kráľovstva a zákonom zaručená rovnosť všetkých národností žijúcich v štáte (národná rovnoprávnosť). Aby zdôraznili jednotu kráľovstva, píše tiež: „Národ slovenský od založenia kráľovstva uhorského bol verný, vlasti svojej a domovine, bude verný sebe i svojej vlasti.“⁵⁵ Vyzdvihuje sa tu teda podiel slovenskej časti na budovaní spoločného štátu a lojalita k vlasti, pod ktorou sa chápalo Uhorské kráľovstvo. Oba uvedené články sú v duchu rovnoprávných vzťahov s Uhorskom a zdôrazňuje sa význam tohto vzťahu vyplývajúci zo života v jednom štáte a podliehania jednej legislatíve. Zároveň sa už v prvom čísle objavuje kritika druhej strany, t. j. Starej školy, ktorá sa prejavuje zatiaľ len heslami o tom, že v období od prijatia *Memoranda* sa prakticky nič neurobilo pre zlepšenie národného života Slovákov.

Pri prezentácii politickej agendy je dôležité upozorniť aj na otázky samotného názvu týchto dvoch táborov. Pojmy „Stará“ a „Nová“ škola sa používa na rozlíšenie oboch kruhov, avšak až koncom roka 1868, presnejšie 5. decembra, sa na konferencii prívržencov hnutia rozhodlo o oficiálnom názve *Nová škola slovenská*, čo bolo de facto spečatenie existujúceho termínu v obehu, ako aj zdôraznenie nového otvorenia

⁵² KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská*, s. 18.

⁵³ Rakúsky zlatý (maďarsky: osztrák-értékű forint, nemecky: Gulden österreichischer Währung), mena platná v Rakúsku a Rakúsko-Uhorsku v rokoch 1857 až 1892.

⁵⁴ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 1.

⁵⁵ Tamže.

v slovenskej politike, novej myšlienky či iného, v prípade jej prívržencov chápania nového, a teda lepšieho návrhu. Nešlo teda o označenie nového prostredia, ale skôr o určité nové myšlienky a riešenia, ktoré vychádzali už z existujúcich ideí. Zároveň za jej tlačový orgán boli uznané Slovenské noviny.⁵⁶ Od posledného čísla v roku 1868, ktoré vyšlo 31. decembra 1868, bol v hornej časti nápis „Orgán Novej školy slovenskej“.

Pri zdôrazňovaní potreby spolupráce s maďarskou politickou reprezentáciou sa snaha hľadať akúkoľvek pomoc zo strany Rakúska často opisovala v negatívnom svetle. Často sa tu používali pomerne silné slová, najmä keď išlo o zdôrazňovanie slepej viery vo viedenský byrokratizmus. Pri tejto príležitosti treba poukázať na dve veci. Kritika dôvery v rakúsku politiku bola jednoznačne skrytým útokom na slovenskú opozíciu v podobe Starej školy. Druhým bodom, na ktorý treba upozorniť, je otázka samotnej koncepcie Rakúska. Sympatizanti Novej školy totiž neboli proti samotnej existencii Rakúska ako štátneho útvaru. Protestovali len proti jeho zosobneniu ako štátnej moci celej monarchie. Preto môžeme povedať, že kritizovali de facto centrum moci vo Viedni. Vidno to napríklad v Latiborského článku, kde sa jasne zdôrazňuje politika Viedne: „*Ved' Viedeň s jej rozličnými systémami nám nič takého neposkytla, čomu by sme sa tešili.*“⁵⁷ Vidno tu, že autor zdôrazňuje úlohu Viedne ako rozhodovacieho centra, z ktorého navyše Slováci nezískali nič pozitívne. V tom istom liste takto píše aj o sympatizantoch Starej školy: „*Nesmieme plávať len v ideáloch, ako to niektorí z našincov radi majú.*“⁵⁸ Ostrejšie sa rakúska politika vymedzuje v liste Virgila Szilágyiho uverejnenom začiatkom roka 1868: „*Najnebezpečnejší nepriatelia záujmov Uhorska sú tí, ktorí, obohatení sú výsledkom do handár tak zvaného dualizmu oblečenej ephemernej rakúskej politiky a spoliehajúci sa na priateľstvo rakúske...*“⁵⁹

V tom istom liste sa priamo vyjadruje k nemožnosti prepojenia slovenských záujmov s viedenským centrom: „*Slúžiť rakúskej politike a uspokojovať ľud – je nemožné teraz (...) táto bieda má zárodok vo vládnej politike, v systéme, v spojení sa s politikou rakúskej moci.*“⁶⁰

Kritika rakúskej politiky nebola len dôsledkom negatívneho vnímania centrálnych orgánov vo Viedni. Hoci prostredie sústredené okolo *Slovenských novín* môžeme označiť za prouhorské, ťažko ich jednoznačne hodnotiť ako protirakúske. Okrem už spomínaného problému samotného pomenovania „Rakúsko“ je dôležité si všimnúť aj súčasné postavenie prostredia sústredeného v Martine do opozície, a to jednak ako prejav iného videnia riešenia problémov, jednak ako zaškatuľkovanie seba samého do pozície tých, ktorí sú v nižšej, opozičnej pozícii. Už v druhom čísle *Slovenských novín* padá pojem „opozícia“, v liste Virgila Szilágyiho, v súvislosti s Novou školou.

⁵⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Slovenské noviny (1868-1875), s. 59.

⁵⁷ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 16.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 12.

⁶⁰ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 13.

Zaujatie opozičného postoja, proti Starej škole, vyvolalo otvorené spory medzi oboma kruhmi, ktoré však začiatkom roka 1868 ešte neboli také výrazné. V prvých číslach možno len v podtónoch vycítiť istú dávku zatrpknutosti voči martinským aktivistom, ale až od polovice roka spor nabera na intenzite. V najaktívnejšom období spomínaného sporu, t. j. v rokoch 1868 – 1869, sa takmer nevyskytli čísla, v ktorých by nebola prítomná priama kritika martinského prostredia. Samozrejme, aj druhá strana s podobnou frekvenciou uverejňovala kritické poznámky na adresu svojich politických protivníkov v *Pešťbudínskych vedomostiach* a neskôr v *Národných novinách*. Obe strany viedli takzvanú „vojnu článkov“ s pomerne uštipačným spôsobom kritiky, ako napríklad: „*Tak sa zdá, že od jedného času Pešť-budínske Vedomosti a síce dosť netakticky za cieľ si vytkli Slovenské noviny pred slovenským obecenstvom upodozrievať; na to aspoň poukazujú články v č. 17 a 18: nové úkažky a kam kam po tej ceste? uverejnené v časopise tomto.*“⁶¹

Vzájomný kúsavý a často otvorený spor medzi autormi oboch periodík otvára okrem spomínanej otázky „opozície“ aj otázku vyspelosti slovenskej politiky. V tomto období totiž dosahuje táto vyspelosť charakter typického politického sporu, v ktorom sa základnými prvkami stávajú nielen požiadavky a žiadosti adresované cisárovi alebo uhorskému snemu, ale aj konkrétne návrhy, ktoré majú slúžiť celému slovenskému národu, a teda byť univerzálne. Problémom pomenovania slovenských národných aktivít ako politických, a teda snahou o ich inštitucionalizáciu, sa zaoberá Tibor Pichler, keď hovorí, že definícia slovenskosti bola v tomto období slabá, pretože ju určoval silnejúci maďarizmus uľahčujúci cestu meštianstvu, v tom čase už symbolu modernizačných zmien.⁶² V prípade Novej školy však ide o kombináciu týchto zdanlivo nezlučiteľných prvkov.

Spory medzi oboma okruhmi naznačuje aj formovanie línie Martin – Budapešť, a to nielen ako politickej deliacej čiary, označujúcej centrum, kde sídlila redakcia periodík a kde zvyčajne sídlili hlavní aktéri tohto sporu (treba pripomenúť, že do roku 1870 sídlila redakcia *Pešťbudínskych vedomostí* v Pešti), ale predovšetkým ako ideologickú deliacu čiaru medzi konzervatívnym, malomestským a rustikálnym martinským prostredím a veľkomestskou, mnohonárodnostnou Budapešťou s početnou slovenskou menšinou, ktorá navyše odráža ducha celej krajiny. Je to zároveň obdobie slovenských dejín, keď sa otázka hlavného mesta začína prakticky posudzovať medzi jedným zo spomínaných centier.⁶³ Táto voľba však neznamená len samotné mesto, ale spolu s ním aj voľbu špecifickej cesty vývoja slovenského politického myslenia.

Budapešť, ktorá bola hlavným mestom celého Uhorského kráľovstva, bola na svoju dobu mimoriadne kozmopolitným mestom, a preto bolo v istom zmysle

⁶¹ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 32.

⁶² PICHLER, Tibor. *Národovci a občania*, s. 121.

⁶³ ŠKVARNA, Dušan. Od mestských centier k hlavnému mestu Slovenska. In PISULIŇSKI, Jan – RĄNCY, Elżbieta – ŻARNA, Krzysztof (eds.). *Polska - Słowacja - Europa Środkowa w XIX i XX wieku*. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011, s. 558-559.

prirodzené, že Slováci si tu vytvorili národné centrum. Aj iné národnosti tam sústreďovali svoj národný život, napríklad Srbi, ktorí v roku 1826 zorganizovali Srbskú matičnú kanceláriu (srb. Матица српска, v roku 1864 bola presťahovaná do Nového Sadu).⁶⁴ S myšlienkou založiť Slovenský spolok v Pešti prišiel aj samotný Ján Palárik,⁶⁵ ktorý ju považoval za prirodzené miesto pre vznik takejto inštitúcie. Aj tu možno jasne vidieť deliacu čiaru medzi martinskou a peštianskou komunitou, ktorú prehĺbilo presťahovanie sa redakcie *Pešťbudínskych vedomostí* do Martina. Formovanie spomínanej línie, ktorá sa časom stala hranicou, pre mnohých neprekonateľnou, však malo isté „spojky“ v jednotlivcoch, ktorí sa buď snažili spolupracovať s oboma prostrediami, alebo, ako v prípade Palárika, časom prešli na stranu opozície. Takýchto „spojok“ bolo medzi predstaviteľmi oboch „škôl“ niekoľko. Napríklad spomínaný Ján Palárik sa zúčastnil na rokovaníach Národného zhromaždenia v Martine dodatočne a podpísal Memorandum, ktoré sa napokon stalo akoby politickým programom práve Starej školy.⁶⁶ Hoci v jeho neskorších názoroch sa jasne zdôrazňuje jeho nesúhlas so vznikom slovenského územia,⁶⁷ v jeho prípade možno hovoriť o určitom prechode. Jednou zo zaujímavejších postáv, formujúcich sa v tejto línii, je prostredie spojené s almanachom *Napred*, vydaným v roku 1871 v Prešove. Jeho tvorcami a zároveň redaktormi boli Koloman Banšell a Pavol Országh-Hviezdoslav. Toto obdobie znamená začiatok generačnej výmeny v slovenskom literárnom svete a začiatok ďalšieho sporu, tentoraz o podobu slovenskej literatúry. Táto zmena je mnohostranná a prekrývajú ju vedľajšie, v kontexte našich úvah menej dôležité otázky. Dôležitým prvkom v kontexte Novej slovenskej školy je však angažovanosť oboch redaktorov v nej, s osobitným zreteľom na P. O. Hviezdoslava, ktorý napriek kritike, ktorej bol vystavený za spoluúčasť na vzniku almanachu *Napred*, dostal po odchode Andreja Sytnianskeho možnosť publikovať v mesačníku *Orol* i časopise *Slovenské pohľady*. Mal teda s martinským prostredím určitý vzťah, hoci jeho skoršia činnosť bola orientovaná na spomínanú generáciu nových umelcov, ku ktorej nepochybne patril (narodil sa v roku 1849). Už v prvých číslach *Slovenských novín* možno nájsť jeho tvorbu, napríklad báseň *Pod Chočou*.⁶⁸ Aj neskôr, v rokoch 1872 až 1873, písal pre spomínané periodikum. Jeho najbližší spolupracovník, K. Banšell, sa po sérii polemík a nemilosrdnej kritike zo strany konzervatívnych kruhov v Martine tiež priklonil k Novej škole, s ktorou spojil svoj dlhý život.

Táto voľba bola na tú dobu mimoriadne vhodná. Nová generácia, ktorá vyrastala mimo mytologizovanej *Revolúcie 1848/1849*, a čo je dôležité, nezaťažená traumou

⁶⁴ GAŠPARÍK, Mikuláš. *Ján Palárik a jeho boj o demokraciu slovenského národného života*, s. 39.

⁶⁵ PICHLER, Tibor. *Národovci a občania*, s. 102.

⁶⁶ Pozri Memorandum slovenského národa zo 6. – 7. júna 1861. In KOBYLÍNSKA, Anna – FALSKI, Maciej – FILIPOWICZ, Marcin (eds.). *Obcy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*. Kraków : Libron – Filip Lohner, 2015, s. 186.

⁶⁷ PALÁRIK, Ján. *Na dorozumenie*, s. 78-79.

⁶⁸ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 103.

z nenaplnených nádejí, ktoré priniesla revolúcia, predstavuje úplne nové, liberálne a otvorené tendencie, ktoré by po pretavení do spoločensko-politického života mohli nájsť najlepšie prijatie práve v kruhoch Novej školy.⁶⁹ Okrem spomínaného K. Banšella s týmto politickým hnutím spolupracovali aj ďalší prešovskí študenti⁷⁰ ako Gustáv Izák, Andrej Sokolík, Andrej Halaš či Ján Alexander Fábry.⁷¹ Avšak práve spoluzakladateľ almanachu *Napred* sa rozhodol najviac podporovať *Slovenské noviny*, dokonca sa v roku 1873 stal na pol roka ich redaktorom.

Banšell však nebol od začiatku úplným stúpencom Novej školy, keďže v roku 1871 váhal a neposlal do redakcie *Slovenských novín* kritickú odpoveď na obvinenia, ktoré vzniesli najmä Sytniansky a Hurban, považujúc to za netaktnú hru v situácii napätého sporu medzi Starou a Novou školou.⁷² Už od polovice roku 1872 začal pomerne pravidelne publikovať v časopise Novej školy, kde sa vyjadroval najmä k situácii vo Švajčiarsku, kde sa v tom čase zdržiaval, ale aj k filozofickým poznámkam a k vzťahom v Rakúsko-Uhorsku a predovšetkým k situácii Slovákov. Často tak robil dosť uštipačným a ironickým spôsobom.⁷³

V 70. rokoch 19. storočia nastal postupný úpadok *Slovenských novín*. V roku 1872 odišiel z redakcie zakladateľ periodika Ján Nepomuk Bobula a nahradil ho J. Mallý a neskôr aj K. Banšell, ako o tom noviny informovali 26. apríla 1873.⁷⁴ Obdobie, keď bol K. Banšell redaktorom tlačového orgánu Novej školy, bolo už posledným dychom týchto novín. Spolu so spomínaným Jánom Mallým bol jednou z hlavných postáv periodika, kde prezentovali program zhodný s pôvodnými zakladateľmi, t. j. rovnoprávnou spoluprácu s Uhorskom, kritiku panslavizmu či rusofilstva.⁷⁵ Banšell opustil redakciu po niečo viac ako pol roku, hoci zostal neochvejne verný ideálom, na ktorých boli *Slovenské noviny* postavené.⁷⁶

Ak zhrnieme už uvedené úvahy, môžeme dospieť k záveru, že Nová škola slovenská predstavovala v slovenskom politickom živote iba krátku epizódu, keďže jej existencia sa fakticky skončila v roku 1875, keď v januári vyšli posledné čísla *Slovenských novín*. Napriek krátkej existencii a faktickej porážke na poli slovenského politického života sa myšlienky nesené týmto prúdom zachovali a našli svoje pokračovanie v budúcnosti. Napriek zosilnenej maďarizácii liberálne myšlienky naďalej nachádzali svojich nadšencov, hoci v inej, zmenenej realite národného života. Pokračovateľov tejto myšlienky by sme mohli hľadať tak v osobe Miloša

⁶⁹ KAČÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou. In *Forum Historiae*, roč. 7, 2013, č. 2, s. 50.

⁷⁰ Spomínajú sa študenti evanjelického kolégia v Prešove.

⁷¹ KAČÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou, s. 50.

⁷² ČAPLOVIČ, Vladimír. Listy Kolomana Banšella Pavlovi Országhovi-Hviezdoslavovi. In *Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, literárnu históriu, dejepis a národopis*, roč. 8, 1930, č. 1-4, s. 46.

⁷³ Pozri Úvahy o tom slove: nič. In *Slovenské noviny*, roč. 5, 1872, č. 84, 85, 86, 87.

⁷⁴ *Slovenské noviny*, roč. 6, 1873, č. 64.

⁷⁵ *Slovenské noviny*, roč. 6, 1873, č. 97, 113.

⁷⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu, s. 60.

Štefanoviča, ako aj v neskoršej výraznejšej aktivite ľudí združených okolo časopisu *Hlas*.⁷⁷ Aktivisti združení okolo časopisu *Slovenské noviny* vytvorili v druhej polovici 19. storočia novú ideu riešenia slovenskej otázky založenú na myšlienke občianskej rovnosti, ktorá bola v opozícii voči pokračovateľom štúrovskeho politického myslenia a ktorá ich približovala k anglosaskej filozofickej a politickej tradícii liberalizmu a empirizmu.⁷⁸ V nadväznosti na hypotézu vyslovenú v úvode tak možno konštatovať, že prostredie Novej slovenskej školy bolo nielen alternatívou ku konzervatívnemu prostrediu sústredenému v Turčianskom Sv. Martine, ale bolo aj iniciátorom zmien, ktoré ovplyvnili neskoršie prúdy a vznikajúce slovenské politické prostredia.

Tlačový orgán, ktorým boli *Slovenské noviny*, bol určitým referenčným bodom vo vzťahu k formujúcemu sa politickému mysleniu okolo jeho členov. V istom zmysle to bol aj rámec jeho existencie, ktorý poznačil obdobie pôsobenia Novej školy, najmä preto, že po roku 1875 mnohí jej členovia buď rezignovali na politický život, alebo podporili tábor Starej školy.⁷⁹ Tým sa zvyrazňuje aj úloha, ktorú už v tomto období zohrávala žurnalistika, ktorá de facto splynula s politickým životom a orientovala sa naň.⁸⁰

Téma slovenského politického myslenia v druhej polovici 19. storočia je mimoriadne zložitá a problematická. Uvedené otázky sú len jej určitým výsekom. Ukazujú však, ako do slovenského politického života, ktorý bol pomerne pevne zakorenený v myslení sformovanom v 40. rokoch 19. storočia, vstupoval nový prúd založený na iných ako všeobecne prijímaných riešeniach. Aj keď nakoniec zvíťazil tábor Starej školy, museli sa podieľať na diskusii o budúcnosti slovenského národa, ktorej začiatok prinieslo prostredie Novej školy, ktorá pokračovala ešte dlho po prelomovom roku 1918/1919.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Dobové periodiká

Katolícke noviny, roč. 4, 1852, č. 27, s. 6-7.

Slovenské noviny, roč. 1, 1868, č. 103.

Slovenské noviny, roč. 5, 1872, č. 84, 85, 86, 87.

Slovenské noviny, roč. 6, 1873, č. 64, č. 97, 113.

Literatúra

BOBULA, Ján Nepomuk (ed.). *Sobrané dramatické spisy Jána Palárika (Beskydova), slavného spisovateľa slovenského*, zv. 2. Pešť : MINERVA, 1871, 293 s.

⁷⁷ PICHLER, Tibor. Miloš Štefanovič: o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. In *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 939.

⁷⁸ MARTINKOVIČ, Marcel. Politický realizmus v myslení Novej školy. In *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 10, s. 911.

⁷⁹ KAČÍREK, Ľuboš. *Slovenské noviny (1868-1875)*, s. 69.

⁸⁰ NOVOSÁD, František. *Útržky o Slovensku. Apolitické úvahy o súčasnosti*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 107.

BOKES, František (ed.). *Dokumenty k slovenskému národnímu hnutí v letech 1848-1914*, zv. 1. Bratislava : Vydavatelství SAV, 1962, 473 s.

BOKES, František. *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnání r. 1861-1868*. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 232 s.

BOROWNICKA, Maria. *Narkotyki mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej słowian zachodnich i południowych*. Kraków : Tow. Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1995, 137 s.

ČAPLOVIČ, Vladimír. Listy Kolomana Banšella Pavlovi Országhovi-Hviezdoslavovi. In *Sborník Matice slovenskej pre jazykovedu, literárnu históriu, dejepis a národopis*, roč. 8, 1930, č. 1-4, s. 45-69.

ČEPAN, Oskár a kol. (ed.). *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, 784 s.

ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg. Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena*. Trnava : s. n., 1933, 400 s.

ŽURNÁ, Scarlett. *Priateľ ľudu – Ján Palárik (1820-1870): Životopisný medailón*. Čadca : Kysucká knižnica, 1995, 25 s.

GOSZCZYŃSKA, Joanna. Między panslawizmem a austroslawizmem. Koncepcje słowiańskiej wspólnoty w historiozoficznych projektach myślicieli słowackich w drugiej połowie XIX wieku. In GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.). *Wielkie spory małego narodu*. Warszawa : Dom Wydawniczy ELIPSA, 2015, s. 65-81.

GAŠPARÍK, Mikuláš. *Ján Palárik a jeho boj o demokraciu slovenského národného života*. Bratislava : SAVU, 1952, 70 s.

GILLER, Agaton. *Z podróży po kraju słowackim*. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1876, 396 s.

HALÁSZ, Ivan. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, 236 s.

KACÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850-1875*. Békecsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, 401 s.

KACÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou. In *Forum Historiae*, roč. 7, 2013, č. 2, s. 48-61.

KACÍREK, Ľuboš. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miroslav (eds.). *Studia Academica Slovaca*, roč. 41. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, s. 295-312.

KACÍREK, Ľuboš. Slovenské noviny (1868-1875). In PORIEZOVÁ, Miriam (ed.). *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2011, s. 55-72.

KOBYLIŇSKA, Anna – FALSKI, Maciej – FILIPOWICZ, Marcin (eds.). *Obycy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*. Kraków : Libron – Filip Lohner, 2015, 202 s.

KOLASA, Władysław Marek. *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku) : naukometryczna analiza dyscypliny 1945-2009*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013, 525 s.

KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská : príspevok k problematike národnostnej otázky v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1959, 145 s.

KOVÁČOVÁ, Anna. Peštianski Slováci v zrkadle dobových periodík. In *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 74-81.

KOVÁČOVÁ, Anna. Spolkový, kultúrny a cirkevný život budapeštianskych Slovákov v období dualizmu. In HRIVNÁK, Michal (ed.). *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov*. Budapest : Etnikum Kiadó, 1998 s. 154-158.

ŁOJEK, Jerzy (ed.). *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1976, 414 s.

MARČOK, Viliam. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, 472 s.

MARTINKOVIČ, Marcel. Politický realizmus v myslení Novej školy. In *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 10, s. 911-920.

NEUMANN, Sigmund. Comparative politics: A half-century appraisal. In *The Journal of Politics*, roč. 19, 1957, č. 3, s. 369-378.

NOVOSÁD, František. *Útržky o Slovensku. Apolitické úvahy o súčasnosti*. Bratislava : Kalligram, 2010, 160 s.

ORMIS, Ján Vladimír. Ján Bobula. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. XI-XII, Sošit 1-8, Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1934, s. 151-168.

PALÁRIK, Ján. Na dorozumenie. In GAŠPARÍK, Mikuláš (ed.). *Za reč a práva ľudu : Kultúrno-politické články. Ján Palárik*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, 210 s.

PICHLER, Tibor. *Národovci a občania (O slovenskom politickom myslení v 19. storočí)*. Bratislava : Veda, 1998, 132 s.

PICHLER, Tibor. Národovci alebo občania. Inštitucionalizácia ako problém. In BALLEK, Ladislav (ed.). *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*, Bratislava : Kalligram, 2007, s. 53-58.

PICHLER, Tibor. Miloš Štefanovič: o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. In *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 939-948.

PODRIMAVSKÝ, Milan. Formovanie modernej slovenskej politiky (Od jednoty k pluralite). In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan (eds.). *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava : VEDA, Historický ústav SAV, 2012, s. 56-79.

POMIAN, Krzysztof. *Európa a jej národy. Ve znamení jednoty i rôznosti*. Praha : Mladá fronta, 2001, s. 216 s.

Slovenský biografický slovník, I. zväzok A-D, VALENTOVIČ, Štefan (ed.). Martin : Matica slovenská, 1986, 539 s.

Wielka Encyklopedia PWN, tom. 21. KACZOROWSKI, Bartołomej. (ed.). Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004, 576 s.

WOLIN, S. Sheldon. *Politics and vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London : Princeton University Press, 1961, 792 s.

Mgr. Michal Rozenberg
Štetínska univerzita
Fakulta humanitných vied
Inštitút histórie
michal.rozenberg@hotmail.com